

яння організованих злочинних угруповань, вбивства з інсценуванням тощо. З огляду на сказане постає завдання щодо розробки методик розслідування більш вузького кола злочинів одного виду, так званих підвидових методик, або *мікрометодик*. Саме ці методики наближають наукові рекомендації до запитів практики, дозволяють побудувати чіткі алгоритми поведінки слідчого у тій чи іншій ситуації. Зміст та структура підвидових методик (мікрометодик) відображають у найбільш концентрованому вигляді криміналістично значущу інформацію щодо конкретних кримінальних або слідчих ситуацій. Тільки у мікрометодиках найбільш повно можуть бути представлені статистичні показники відносно кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики певного підвиду вбивств.

Слід зазначити, що запропонована класифікаційна побудова є відкритою і може, і безумовно буде, доповнюватися новими методиками, нагальна потреба у розробці яких з'являється на підставі запитів слідчої практики.

Надійшла до редколегії 10.09.02

Я. Мишков, прокурор Балакліївського району Харківської області

Криміналістична характеристика хабарництва

Хабарництво як один із злочинів, що вчиняються посадовими особами, має криміналістичну характеристику, аналіз окремих елементів якої та їх взаємозв'язків дозволяє з достатньою ефективністю організувати розслідування злочину.

Криміналістична характеристика як система криміналістично важливих ознак та їх взаємозв'язків визначає побудову версій і встановлення особи злочинця¹.

Звернення до криміналістичної характеристики цього злочину обумовлено тим, що остання виконує дуже складні і значущі для

¹ Див.: Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Соц. законность. – 1977. – №2; Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. – М., 1984; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. – Х., 1985; Матусовский Г. А. О криминалистической характеристике преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984; Його ж. Криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика. – Х., 2001.

практики розслідування злочинів функції, зокрема пізнавальну і організаційну. Сутність пізнавальної функції полягає у визначенні способів учинення і приховування злочину, сутність організаційної функції передбачає швидку орієнтацію на провадження оперативно-розшукових дій, обумовлену виявленням злочинної події.

Поняття хабарництва об'єднує три кримінально-караних діяння, що пов'язані між собою спільністю об'єкта злочину: одержання хабара, давання хабара, провокація хабара.

Найбільш широко хабарництво поширене серед посадових осіб, наділених дозвільно-розпорядницькими функціями, які займаються питаннями приватизації, реєстрації комерційних структур, приватних підприємств, видачею ліцензій і дозволів, кредитів і позичок, передачею приміщень в оренду, роботою з нерухомістю, укладенням вигідних контрактів, у тому числі з іноземними структурами.

Криміналістична характеристика хабарництва традиційно об'єднує її елементи, до числа яких належать: а) способи вчинення злочину; б) способи приховування; в) слідова картина; г) місце, час і обстановка події злочину; г) особи злочинців (хабародавця і хабароодержувача).

Одним із найбільш значущих елементів криміналістичної характеристики хабарництва є способи вчинення злочину. Способи давання хабара дуже різноманітні, оскільки вони охоплюють значний діапазон прагнень різноманітних осіб у тій чи іншій сфері посадової діяльності.

Матеріальні вигоди, що можуть бути предметом хабара, зараз набули значного поширення. До їх переліку входять: зарубіжні і туристичні поїздки хабароодержувача і членів його сім'ї, сприяння в придбанні кредитів, оплата за вступ і навчання дітей у зарубіжних і вітчизняних навчальних закладах, виплата завищених гонорарів за публікації, оплата теле- і радіочасу з метою розміщення реклами посадової особи, виборчої кампанії, сприяння в проведенні конкурсів краси та ін.

Поряд із традиційними способами давання хабара зараз способи хабарництва стали більш витонченими. Серед них можна назвати такі:

- передачу по занижених цінах державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, що виключає передачу через аукціони;

- дозвіл на створення комерційних структур з метою передачі в них грошових коштів підприємства;

- укладення збиткових для держави комерційних угод про передачу в оренду будинків та інших об'єктів;

- видачу банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань щодо їх повернення;
- сприяння в створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення і реєстрації у відповідних органах;
- давання хабара адміністративним, податковим органам за підтримку недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємців;
- надання пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури;
- фальсифікацію матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковувані грошові кошти, фальсифікацію податкових декларацій¹.

Хабарництво має місце й в інших структурах, зокрема у правоохоронних органах, вищих навчальних закладах, медичних установах та ін.

Як видно з наведеного, діапазон хабарництва надзвичайно великий і охоплює всі галузі діяльності.

Тим часом боротьба з хабарництвом ведеться явно недостатньо. Як свідчить узагальнення слідчої практики, виявлення фактів хабарництва і притягнення винних у вчиненні цього злочину до відповідальності частіше за все обмежується дрібними епізодами, де сума хабарів і антисоціальний характер вчиненого незначні. Поза сферою боротьби з хабарництвом залишаються великі спільні підприємства, податкові служби, приватизаційні служби, прикордонна адміністрація, окремі міністерства, відділи міських і обласних адміністрацій, що здійснюють дозвільні функції. У таких службах рівень злочинної діяльності значно вище, діапазон ширше.

Продажність чиновників, яка охоплює все більше окремих сфер діяльності, підриває економічні та організаційні основи функціонування державної та іншої служби, тягне за собою прорахунки в кадровій політиці, «поширення психології вседозволеності і допустимості використання, правовий нігілізм і правовий цинізм²».

До числа елементів криміналістичної характеристики хабарництва належать способи приховування злочину. Спосіб приховування злочинів як сукупність прийомів, спрямованих на протидію правоохоронним органам по боротьбі зі злочинністю, є частиною злочинної дії і здійснюється в процесі вчинення злочину або після нього. Спосіб приховування багато в чому обумовлений не тільки галуззю, в якій вчиняється злочин, а й його особистісними якостями — вмінням знайти

¹ Більш докладно про це див.: Криміналістика. Расследование преступлений в сфере экономики. — Н. Новгород, 1995. — С. 137—138.

² Преступность, статистика, закон // Под ред. А. И. Долговой. — М., 1997. — С. 21.

засоби маскування, фальсифікації, інсценування, поширення неправдивих відомостей про злочин. Як зазначав Р. Белкін, який детально досліджував проблему приховування злочину, «приховування злочину — це діяльність (елемент злочинної діяльності), спрямована на перешкодження розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину і злочинця та їх носіїв»¹.

Способи приховування хабара визначаються двома групами чинників: з одного боку — суб'єктивними інтересами і можливостями хабародавця, з іншого — об'єктивною обстановкою, що сприяє хабарництву або перешкоджає йому. Разом з тим способи приховування багато в чому залежать від сфери діяльності осіб, де факти хабарництва мають місце. Проте способи приховування фактів хабарництва достатньо типові і полягають в такому:

1. Підrobка в документах або створення нових документів, що відображають приймання на роботу, створення нових посадових структур.

2. Створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують одержання квартири, оформлення кредиту та ін.

3. виправлення дат, підrobка підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур та ін.

4. Підrobки, що допускаються в письмових документах, пов'язаних із вступом до вищих навчальних закладів (виправлення помилок у творах, передача екзаменаційного білета, по якому відповідає абітурієнт; заміна суб'єкта, що екзаменується, на іншу особу, яка має високий рівень підготовки тощо).

5. Особисті вказівки (довірчі) відповідальному секретарю про необхідність прийняття певних осіб до вищого навчального закладу, маючи на увазі посадову залежність останнього від ректорів, проректорів та інших відповідальних осіб.

6. Прийняття неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією шляхом оформлення протоколів неіснуючих зборів, видання наказів, розпоряджень, що явно суперечать наявній практиці.

7. Створення документів на аукціонну ціну будівель і споруд при передачі їх комерційним структурам як явно збиткову, яка, проте, вуалюється неіснуючими недоліками останніх і відсутністю бажаних запропонувати більш високі ціни на аукціоні.

8. Поширення відомостей про сувору дисципліну в тій чи іншій установі, законслухняність та невідкупність окремих чиновників, що дозволяє прикривати хабарництво.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. — Т. 3. — М., 1997. — С. 364.

Наведені положення не вичерпують усіх можливих варіантів приховування давання хабарів. Слід зазначити, що названі форми вдосконалюються, притому, що законодавство, яке регулює ринкові відносини, недосконале, є багато прогалин, які використовуються окремими особами в злочинних цілях.

Поряд з наведеними елементами криміналістичної характеристики до них примикає і така, що іменується «типовою слідовою картиною». Остання включає час, обстановку і комплекс слідів, характерних для певного виду злочинів.

З позиції методики розслідування злочинів установлення часу набуває великого значення для визначення тривалості злочинних дій. Встановлення часу важливе не тільки для з'ясування багатьох обставин, що сприяють розслідуванню злочинів, а й розглядається як необхідна умова вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємодій між елементами криміналістичної характеристики¹.

Стосовно такого злочину, як хабарництво, встановлення часу давання хабара дозволяє визначити причини і умови, що сприяють вчиненню злочину, рівень криміногенної обстановки в підприємстві або установі, зв'язок давання хабара з вчиненням інших злочинів.

До поняття «слідової картини» звичайно включають обстановку злочину, що майже в усіх випадках носить відбиток діяльності злочинця. Найбільш типовими слідами, що складають «слідову картину» при розслідуванні хабарництва, можуть бути такі:

- гроші та цінні речі, передані хабароодержувачу;
- чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів, переданих хабароодержувачу;
- сліди рук хабародавця на окремих предметах обстановки кабінету хабароодержувача при його заяві про те, що вказана особа ніколи не була в його кабінеті;
- сліди в транспортних засобах осіб, що брали участь у передачі або одержанні хабара.

Сліди хабарництва можуть мати речовий і документальний характер. Останні мають місце за таких обставин, коли передача хабара відображається у певних документах, які відбивають незаконну діяльність (дії) посадової особи. До таких документів, що розглядаються як сліди в широкому значенні, можуть бути віднесені:

- ощадні книжки, поштові перекази, квитанції комісійних магазинів, листи про купівлю цінних картин тощо як дій, що свідчать про передачу хабара;

¹ Див.: Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений. – Х., 1985. – С. 42.

— протоколи засідань, посвідчення про відрядження, що відображають факти незаконних дій, виконаних за хабар;

— рахунки ресторанів, готелів, документи про одержання путівок, у тому числі закордонних, що відображають рівень стосунків хабародавця і хабароодержувача;

— документи, що фіксують одержання квартири, кредиту, одержання або купівлю автомашини тощо (так звані реєстраційні документи);

— розпорядження, кредити, протоколи засідань про надання монопольного права торгівлі електроенергією, нафтопродуктами (управлінські документи);

— документи, що відображають дії хабародавця в інтересах хабароодержувача і зафіксовані в бухгалтерських документах про одержання незаконної премії, заробітної платні, видачі путівки для відпочинку (бухгалтерські документи);

— особисті записи хабародавця і хабароодержувача, що фіксують ті чи інші обставини, пов'язані з одержанням або даванням хабара (листи, записки тощо).

Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів є особа злочинця. Особа злочинця стосовно такого злочину, як хабарництво, має двоякий характер, оскільки злочин пов'язує двох осіб — хабародавця і хабароодержувача. У названих осіб, незалежно від дій, що вчиняються, одна мета — одержання певної вигоди.

При розслідуванні хабарництва особа хабарника викликає дещо більший інтерес, тому що ця особа у своїй злочинній діяльності використовує службове становище і у цьому плані завдає значні збитки престижу держави, виконання певних функцій якої цій особі належить. Ця свого роду соціальна сторона злочину не тільки підвищує авторитет певного державного або адміністративного органу, а й створює враження загальної продажності і відсутності заходів для боротьби з нею.

Особа хабарника має декілька ознак, що характеризують його з різних сторін: з позиції правильного розпорядження посадовими повноваженнями, з позиції моральних принципів, характеру особи, схильності до всякого роду зловживань, зв'язків із злочинними групами тощо. Так, вільне ставлення до владних (посадових) повноважень дозволяє припускати вчинення злочину. При цьому міра відповідальності за допущені порушення закону не є перешкодою для різного роду злочинних дій.

Що стосується особи хабароодержувача, то ця особа може систематично одержувати хабар за прийняття тих чи інших вигідних для хабародавця рішень.

родавця рішень. Для такої особи характерні свавілля, а також вимагання хабарів. При цьому одержання хабарів розглядається нею як неодмінно супутнє її діяльності. Подібне найбільш часто трапляється в медичних установах, вищих навчальних закладах, органах, що реєструють одержання ліцензій на заняття підприємницькою діяльністю.

В криміналістичному плані особа злочинця має комплекс ознак, що можуть бути використані з метою розслідування. Зокрема, вивчення особи злочинця має значення для встановлення важливих залежностей між окремими елементами криміналістичної характеристики, що дозволяють виявити способи вчинення злочинів, способи їх приховування, слідову картину та інші обставини. Такі залежності (зв'язки) мають як пряму, так і зворотну функцію, тобто, якщо від особи злочинця, його ознак ми йдемо до окремих її проявів у події злочину, таких, як спосіб вчинення, комплекс слідів та ін., то й від них при їх вивченні ми приходимо до припущень і висновків щодо особи злочинця.

Отже, наявність одного елемента криміналістичної характеристики тягне за собою зв'язок з іншими і можливість їх виявлення в процесі розслідування. У цьому і полягає практичне значення криміналістичної характеристики щодо розслідування окремих видів злочинів.

Надійшла до редколегії 25.01.03

В. Шевчук, доцент НЮА України

Проблеми побудови та перевірки типових версій про контрабанду

Одним із перспективних напрямків оптимізації і підвищення ефективності розслідування окремих видів злочинів є дослідження і подальша розробка проблеми типових версій. У зв'язку з цим вважаємо справедливою точку зору О. Колесниченка та Г. Матусовського, згідно з якою використання систем типових версій вносить у розслідування елемент точності, повноти, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок з літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одномоментно охопити й перспективно намітити всі можливі основні напрямки розслідування¹.

¹ Див: Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1970. — Вып. 7. — С. 10.